

УДК 159.9

Денисов І.Г.

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ПРОЯВАМИ ДЕВІАНТНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. Проблеми сучасного виховання безпосередньо залежать від проблем, що існують у сучасному суспільстві, а ті, в свою чергу, багато в чому визначаються особливостями поведінкових характеристик населення України. Однією з найважчих проблем можна назвати поширеність девіантних форм поведінки, що проявляються у різних формах соціальної агресії, соціальної тривожності, ворожості тощо. Поведінка, що характеризується як відхилення від прийнятих у суспільстві норм (тобто, девіантна), по ступені і географії поширення для величезної частини населення України є скоріше соціальною нормою. Як ілюстрацію можна використовувати деякі цифри статистики: у групі основних причин смертності для чоловіків середніх вікових груп (35-55 років) по багатьом регіонам країни на першому місці ми бачимо нещасні випадки, отруєння і

травми. Утрати молодих і середніх вікових груп по цій же групі причин смертності складають більш 30 %. Перше місце у світі по числу дитячих самогубств це теж Україна [4, с. 129].

Поведінкова опосередкованість цих груп причин смертності безперечна. Складності економічного й історичного характеру не можуть служити повним і вичерпним поясненням цього феномена. Явище, що відображає в поведінці щонайменше половини населення країни вже перестає бути відхиленням а стає, на жаль, нормою. Безумовно, виникає бажання заперечити таке суперечливе зіставлення. При першому ж розгляді самого поняття "норма" виявляється його неоднозначність. Зміст цього поняття демонструє чітку залежність від обраного критерію розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з безлічі можливих пояснень може стати припущення про закріплення в соціумі поведінкового стереотипу, що сприяє в даних конкретних умовах формуванню суб'єктивно обраних саморуйнівних форм поведінки. Об'єктивні соціальні умови (тобто ті, що не піддаються контролю і керуванню на рівні окремої особистості) тривалий час визначали в Україні ранню загибель або "вилучення" із соціуму чоловіків молодих і середніх вікових груп. Цей період для українських територій продовжувався протягом декількох десятиріч, фактично - кінець ХІХ і перша половина ХХ сторіччя. Наскільки виправдано очікувати відсутність слідів тривалого, значущого і великомасштабного соціального впливу? Представляється більш ймовірною неминуча трансформація попередніх властивостей і структур. Тривалість впливу і масштаби позначених особливостей сприяли зміні функціонального стану соціуму, закріпленню специфічних зовнішніх соціальних умов на рівні структури (статевої, вікової). Це положення погоджується з думкою Р.Лінтон і А.Кардінер, що вважають – зміни соціальної організації

неминуче ведуть до радикальної трансформації базового типу особистості. Або, інакше, фіксується якийсь відбиток соціальних умов на властивостях соціуму [1].

Мета дослідження. Погіршення соціальної ситуації призвело також до збільшення кількості дітей, що живуть у винятково важких соціальних умовах. Серед загальної кількості населення в Україні 14 млн. дітей і молоді віком до 18 років. І серед них: діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків, з неповних сімей – понад 400 тисяч, діти з проблемами фізичного та психічного розвитку – до 160 тисяч, діти з малозабезпечених сімей – 3,4 млн. чоловік. Серйозної уваги потребують діти-сироти, діти, які залишилися без піклування батьків, діти-інваліди, діти з психофізичними вадами, хворі і діти з девіантною поведінкою.

Результати дослідження та їх обговорення. Серйозний дефіцит позитивного впливу на молоде покоління призводить до того, що у молоді і підлітка домінуючими почуттями стали тривога, агресія, соціальна пасивність, страх. Тривожним є той факт, що у науковий обіг введено навіть поняття “діти групи ризику”, що, звичайно, не прикрашає соціальне становище у державі.

Термін “важкий підліток” – один із самих невизначених у психології підліткового віку. Підлітковий вік як кризова стадія розвитку особистості приховано припускає, що будь-який підліток важкий, як для себе, так і для інших.

Фізичне ослаблення, риси характеру, що ускладнюють спілкування, емоційна незрілість, чи несприятливі сімейні відносини – усе це фактори ризику, наявність яких, безумовно, робить цей важкий вік ще важчим.

Різноманітні порушення поведінки підлітка, – упертість, хамство, брутальність, підлітковий алкоголізм та інша протиправна поведінка обумовлені особистісними факторами.

Вже в ранньому дитинстві екстерналізовані розлади можуть

супроводжуватися різними проявами антисоціальної спрямованості, такими як заподіяння шкоди приналежної іншим власності, експансивність, жорстокість у відношенні до тварин. Розходження в рівні агресивності стають помітними вже у віці двох років. З віком ознаки агресивності змінюються, хоча стійкість їх зберігається. Агресивність поведінки зменшилася, а делінквентність зросла у дітей старшого віку.

Ситуація розвитку підлітка (біологічні, психічні, особистісно-характерологічні особливості) припускає кризи, конфлікти, труднощі в адаптації до соціального середовища. Підліток, що не спроможний благополучно перебороти новий етап становлення свого психосоціального розвитку, що відхилився у своєму розвитку і поведінці від загальноприйнятої норми, одержує статус “важкого”. У першу чергу, це стосується підлітків з асоціальною поведінкою. Факторами ризику тут є: фізична ослабленість, особливості розвитку характеру, відсутність комунікативних навичок, емоційна незрілість, несприятливе зовнішньо соціальне оточення. У підлітків з'являються специфічні поведінкові реакції, що складають специфічний підлітковий комплекс: 1) реакція емансипації (крайній ступінь – бродяжництво); 2) реакція групування з однолітками (формування власної субкультури); 3) реакція захоплення (хобі) [4,5].

Девіації в підлітковому та юнацькому віці виникають також і як відповідь на неспроможність особистості реалізувати свої особистісні тенденції до самоактуалізації. Тому профілактика та подолання девіацій можливі шляхом навчання людини способам самореалізації, які б стали джерелом особистісного зростання та позитивності Я-концепції, що в цілому спинятиме психологічному благополуччю підлітка або молодій людини.

Величезну роль у процесі соціалізації підлітка грає виховання, до

якого причетні родина, шкільний колектив, друзі, товариші, тощо.

Соціалізація полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду у вигляді норм, видів діяльності, форм спілкування та переведення цього досвіду у внутрішні, власні регулятори активності. До цих регуляторів відносяться мотиви, звички, настанови, стереотипи й ін. Метою соціалізації є забезпечення включення особистості у соціальне середовище, створення умов для максимальної реалізації її психологічного потенціалу, спонукання до саморозвитку. У процесі соціалізації неповнолітній різною мірою, але неминуче проходить через життєві кризи, накопичення протиріч, можливо - через затримки і навіть зриви, болісні, спотворені форми самоствердження та визнання оточуючими. Не обов'язковим, але реально ймовірним наслідком цього є виникнення несприятливих психологічних новоутворень, що оформлюються у риси, властивості особистості. Це жорстокість, цинізм, брутальність, нігілізм, зухвалість тощо.

У соціально-психологічному плані визначальним чинником, який підштовхує неповнолітнього до несприятливої лінії загального формування особистості, є відсутність чи втрата психосоціальної ідентичності. На думку Е.Еріксона, потреба у психосоціальній ідентичності, що є соціогенною за своєю природою, закладається у людини на рівні базових потреб – самозбереження, репродукції тощо. Вона полягає у прийнятті власного образу як такого, що належить до певної соціальної групи, спільності і виконує відповідну соціальну роль. Ідентичність відсутня (не досягається), коли намагання особистості включитися у привабливу, референтну для неї соціальну групу не знаходять підтримки і визнання. Ідентичність втрачається, коли різка зміна соціального оточення, власного статусу та ролі переживається особистістю у вигляді обставини, яка вражає самолюбство, заважає

соціальному визнанню та самореалізації.

Таким чином, дефекти соціалізації на стадії підлітковості призводять до несприятливого (аномального) формування особистості. Це проявляється, зокрема, у виникненні негативних психологічних новоутворень, відсутності чи втраті психосоціальної ідентичності, деформованих потребах. Кінцевим результатом є схильність до девіантної поведінки, пошук відповідних ситуацій і навіть створення умов, сприятливих для її прояву.

Розроблений нами комплексний підхід, з обліком фундаментальних психологічних і педагогічних положень, дозволив експериментально обґрунтувати можливості сполученого сугестивного і психологічного впливу на особистість підлітків з метою корекції девіантності, розвитку життєво важливих якостей, оптимізації емоційно-вольової сфери.

Ми розглядаємо чотири типи підлітків: активний, замкнутий, вибуховий, залежний. Одночасно встановлений взаємозв'язок між показниками психічного розвитку підлітків з вірогідністю проявів девіантної поведінки, що виявляються в гіпер- і гіпоактивності, невротичних реакціях, порушеннях взаємовідносин в сім'ї і в школі. При цьому були визначені індивідуально-типові показники психофункціональної працездатності підлітків у залежності від особливостей сімейної і шкільної дезадаптації і порушень психічного розвитку.

Висновки. Психолого-педагогічні засоби профілактики і корекції девіантної поведінки дають особливий ефект, якщо застосовуються у формі сполученого сугестивного і когнітивного впливу. Такий вплив може застосовуватися як у виді прямого навіювання так і вправ, ігор з елементами навіювання і когнітивних дій, а також традиційних засобів виховання, адекватних віку підлітків, з корекційними вправами, що відповідають індивідуально-типовим особливостям цієї вікової групи.

Соціально-психологічної допомоги при роботі з девіантними підлітками є профілактика і корекція когнітивних розладів у формі вправ і ігор, що засновані на сполученні когнітивних і сугестивних компонентів, корекція емоційно-особистісних порушень, та ін. Комплексна корекційна програма сприяє підвищенню рівня психічного розвитку підлітків, особливо в сфері індивідуальних якостей [1, 3].

Напрямки подальших досліджень. Наша робота розрахована на подальший пошук і ефективне застосування методів практичної психології в роботі з підлітками, що проявляють передпосилки девіантної поведінки.

Результати нашого дослідження будуть корисні для використання в практичній діяльності вчителів, практичних психологів, соціальних педагогів і батьків, що небайдужі до виховання своїх дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисов І.Г. Біологічні чинники девіантної поведінки та профілактика їх виявлень у вихованні громадської спрямованості у підлітковому віці / І.Г. Денисов // Постметодика. – № 7–8 (45–46). – 2002. – С. 207 – 212.
2. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: учеб.пособие для вузов / Ю.А.Клейберг. – М.: Сфера, 2001. – 160 с.
3. Основи практичної психології: підручник / В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
4. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2 т. / М.Й.Боришевський, М.І.Алексєєва, В.В.Антоненко та ін.; за заг. ред. М.Й.Боришевського. – К., 2001. – т. 2. – С. 120 – 139.
5. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися / Т.С. Яценко. – К.: Освіта, 1993. – 206 с.

АНОТАЦІЯ

Денисов І.Г. Проблеми соціалізації підлітків з проявами девіантних форм поведінки. Розглядаються проблеми соціалізації підлітків з проявами девіантних форм поведінки. Обґрунтовується використання психокорекційних прийомів і методів у повсякденному виховному процесі, що сприяє розвитку і формуванню соціально прийнятних форм поведінки підлітків.

Ключові слова. *Підлітки, соціалізація, девіантна поведінка, психосоціальна ідентичність.*

АННОТАЦИЯ

Денисов И.Г. Проблемы социализации подростков с проявлениями девиантных форм поведения. Рассматриваются проблемы социализации подростков с девиантными формами поведения. Обосновывается использования психокоррекционных приёмов и методов в повседневном воспитательном процессе, что способствует развитию и формированию социально приемлемых форм поведения подростков.

Ключевые слова. *Подростки, социализация, девиантное поведение, психосоциальная идентичность.*

SUMMARY

Denisov I.G. Problems of socialization of teenagers with the displays of deviant forms of conduct. The problems of socialization of teenagers with the deviant forms of conduct are examined. It is grounded the uses of psychocorrection receptions and methods in everyday education process, that is instrumental in development and forming is social acceptable forms of behavior of teenagers.

Key words. *Teenagers, socialization, deviant conduct, psychosocial identity.*